

BEVEZETÉS.

BÁTHORY István választott lengyel király 1576 március 3-án hagyta el gyulafehérvári palotáját, hogy azt — a sors különös rendelkezéséből — többé viszont ne láthassa. Pedig, hogy mennyire vágyott bár egyszer hazalátogatni, mutatja az, hogy midőn utódja, Báthory Kristóf fejedelem (1581 tavaszán) meghalt, temetését hónapról-hónapra halogatta, remélve, hogy arra személyesen lejöhet Erdélybe; amíg az végre is két esztendő múlva nélküle ment végbe.

I.

Amint díszes kíséretével Krakkóba ért, Báthory Istvánt május elsején koronázták meg, miután előzőleg a lengyel rendek kívánságára az utolsó Jagiello-sarjat, Anna hercegnőt feleségül vette. Koronáztatásukat nem a primás végezte, miként azt az ország alkotmánya előírta, hanem Karnkowski Szaniszló wladislavi püspök, aki Báthory ügyét elejétől kezdve melegen felkarolta s haláláig hű maradt hozzá. Ellenzőit István király azonban hamarosan megnyerte, aki pedig nem engedelmeskedett és megtagadta a hűségi eskü letételét, azt fegyveresen kényszerítette meghódulásra. Híre-neve így napról-napra növekedett, mivel minden tehetségét és munkáját a hazának szentelte s ő maga majdnem teljesen igénytelen volt és maradt, megvetvén minden felesleges költséget és pompát, amin a nagylábon élni szerető lengyelek nem győztek eléggé csodálkozni. Kellott is ez a takarékoskodás, mert az országból megszökött Henrik király akkora üres kincstárt hagyott hátra, elődje, Zsigmond Ágost halálakor meg olyan adósság maradt fenn, hogy — egykorú lengyel feljegyzés szerint — annak törlesztése az állami bevételek négy esztendei hozamát vette igénybe.

Mindezt István király hamar belátta és erélyes intézkedéseivel helyrehozta az állam pénzügyi egyensúlyát. Miként Erdélyben, itt is az ország rendjét, tekintélyét és kifelé való biztonságát intézményesen a közigazgatás, adózás és törvénykezés reformjával, továbbá önálló hadsereg felállításával teremtette meg, bármint zúgtak is kíméletlen rendszabályai ellen a slachcicok, mint egykori hazájában az előjogaikra féltékeny erdélyi nemesek és kiváltságaikat féltő székelyek és városi polgárok.

Az ország javát szolgáló tevékenységét itt is háború zavarta meg, egyfelől az engedetlen Dancka aztán három esztendőn keresztül Moszkva ellen. Koronázási esküjéhez híven céljául tűzvéni ki az oroszok által elszakított tartományok visszaszerzését, ezt a szándékát meg is valósította s ma már kétségen felüli tény, hogy Erdélyből kapott magyar katonái vitézsége és kitartása nélkül az nem sikerült volna neki. Ezt a lengyelek is jól tudták s ha mégis olykor kifakadások estek ellene a nagy áldozatokért, amiket a három éven át megújuló hadjárat költsége kívánt, Báthory István jogos önérzettel hivatkozhatott arra, hogy országuk megmentéseért három ezernél több magyar katona áldozta fel életét. Bizonyos, hogy magyar katonái feledhetetlen szolgálatot tettek Lengyelországnak, midőn hazájukat elhagyva átjöttek a havasokon, vérezve Dancka falai alatt, meg Rettenetes Iván orosz hordái ellen, híven teljesítve azt a nemes történeti feladatot, hogy megmentse a nyugati kultúrát a keletről fenyegető veszélytől.¹ Báthory István világtörténeti jelentősége épp az volt, hogy megállította az orosz nyugati haladásában, visszavetvén azt majdnem kétszáz esztendővel.

István király mint ember is kiváló volt. Nevelésénél és lelki adottságánál fogva ritka vallásos, amin még hitbuzgó lengyel alattvalói is nem győztek eléggé csodálkozni. Meg van írva, hogy ha csak nem volt fekvő beteg, naponta hallgatott szentmisét, annyi átérzéssel követvén annak előírt részeit, hogy könnyezett a meghatottságtól. Erről gyakran tettek jelentést a nunciusok a Vatikánnak, de jellemző Anna királyné mondása is, hogy Lengyelországnak már rég nem volt olyan királya, aki istentisztelet alatt sírt volna.² Az is szokatlan volt s ezért keltett feltűnést, hogy

¹ Divéky, a krakkói Báthory emlékkönyv 152. l.

² Ugyanott, a 336. lapon.

valahányszor a szenátusban felbontatta a pápától kapott levelet, előbb megemelte fővegét s a levelet megcsókolta. Megható volt az is, hogy midőn halottaknapján résztvett a temetőben lefolyó egyházi szertartáson, a lengyel szokás szerint a négy égtáj felé emelt oltárak előtt letérdelt a pusztta földre, miként a templomok kőpadozatára is szokott mise alkalmával.

Erényeihez járul ritka nemeslelkűsége is. Erről legméltóbban tanuskodik: kibékülése halálos ellenfelével, Bekes Gáspárral, akit evvel annyira megnyert, hogy haláláig hű katonája maradt, meg az az emberies érzése, amely a hadaiban szolgáló magyar huszárok számára írt rendelete szavain ömlik el, mikor egyebek közt megtiltja a veteményes földek taposását s kijelenti azt is, hogy: Senki házat, falut, templomot ne égessen, parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszonyállatot meg ne öljön, se rabbá ne tegyen.

Természettől Báthory István erős, tagbaszakadt, sudár, egészséges ember volt s mégis váratlanul esett halála Grodnóban, ottani kastélyában 1586 december 12-én délután öt órakor, alig öt napi ágybanfekvés után. Baját egy vadászaton való áthülés idézte elő. Annak kifejlődését és napról-napra tapasztalt rosszabbodását részletesen megírtam életrajzában; nemcsak érdekességénél fogva, hanem azért is, mivel — sajnos — mainapig kísért irodalmunkban az a még mindig tartó megátalkodott hibás felfogás, hogy Báthory István király vérbajban, illetve „a családjában öröklékeny epilepsziában“ halt meg.³ Szerencsére *egyik vélekedés sem igaz*, mert István király epekőbántalomban és vesezsugorodásban szenvedett, amit még cukorbetegség is súlyosbított; mind oly betegségek, melyeket korának orvosai még nem ismertek s így nemcsak gyógyítani, de kellően enyhíteni sem igen bírtak. Ezt a megállapítást most már világosan és igazoltan ismerjük, a reánk maradt orvosi vényekből, a boncolási jegyzőkönyvből és más egykorú iratokból, újabban a krakkói egyetem orvosai szakvéleményéből. E szerint a királynak kétoldali vesesorvadása (degeneratio polycistica renuma) volt s az gyulladásba menvén át urémiát okozott. Ennek görcsös rán-

³ Így legújabbán Haraszi Emil, ugyanott, a 79. lapon, minden forrás-idézés nélkül. Régebben Acsády Ignác. Ez azért volt káros, mert a külföldi propaganda ellenünk használja fel; így legutóbb Páclisanu id. műve 83. lapján, Acsády felületes írására hivatkozva.

gatódásait vélték az orvosok epileptikus rohamoknak; nem tudván még akkor, hogy ezek előzik meg ily betegeknél a közvetlen halált.⁴

II.

István király halálhíre mindenfelé nagy részvétet keltett, mert igazi nagysága csak most domborodott ki valójában, mikor már nem volt az élők sorában. Az Egyház is nagy elismerést tanúsított iránta Rómában s az, akit ellenlábasai, Miksa császár emberei úgy befeketítettek rágalomhadjáratuk folyamán, hogy XIII. Gergely egyenes rendeletben tiltotta meg lengyelországi nunciának, hogy „a kereszténység ez ellenségét“ támogassa, trónrajutásával látván apostoli buzgóságát, mellyel a katolikus vallás megerősítésén fáradozott új hazájában meg Erdélyben, ahol szemináriumot és egyetemet állíttatott a beküldött jezsuita atyák által, ismételten elismerését fejezte ki iránta és megszentelt kardot meg főveget küldött neki külön követével. Mikor pedig halálának híre Rómába jutott, V. Sixtus pápa az 1587 január 7-én tartott consistoriumi ülésen könnyes szemmel jelentette azt be, kiemelvén hősiességét, nagy vallásosságát s a török ellen harcolni akaró készségét, amely vállalatára már pénzt is küldött volt neki.⁵ Ezért most gyászistentiszteletet tartott felette a sixtusi kápolnában, három nappal utána pedig írásban is kifejezte iránta való nagy részvétét.⁶ Szüntelenül nagy célokra törekedett s az utóbbi időben is nemes és merész tervek főttek agyában, mondá a pápa róla más alkalommal. Sem félelem, sem kudarc el nem riaszthatta a célba vett vállalatától s meg nem gyengítette erélyét. Ezért nagy reményeket fűztem hozzá, mert hittem, hogy az ő segedelmével Muszkaországon át eljutok Törökországba.⁷

⁴ Az id. krakkói Emlékkönyv 420—422. lapján és Báthory-életrajzom 306—8. l.

⁵ Pastor id. Pápák életrajza X. köt. 391. lapján, az 1587 január 7-i consistoriumi ülés ismertetése kapcsán.

⁶ V. Sixtus pápa Báthory István haláláról Rómában, 1587 január 10-én írt levelében: *Magno dolore et Regis Stephani obitu affecti sumus, nostra perpetua caritas et studium nostrarum rerum facit, ut incredibiliter doleamus obitum, magnam iacturam factam Dei gloriae. Nihil potuit nobis tristius accidere, nihil Poloniae rationibus infestius.* (Scriptores Rerum Polonicarum tom. XII p. 87.)

⁷ Csopey szavaival, id. műve 251. l.

Egyébként bizonyos, hogy Báthory Istvánt sem a magyarok nem becsülték érdeme szerint Erdélyben, sem a lengyelek második, fogadott hazájában. Ezt már kortársai közül is sokan észrevették, maga pedig így sóhajtott fel egyik végrendeletében: „Folytonos rágalmaktól kínzatva, töltém el itten keserves életemet.“ Mint annyi igazi nagy emberrel megesett, századoknak kellett eltelniök, amíg érdemeit a lengyelek felismerték s megadták neki a hála és elismerés életében megtagadott pálmáját. Így *Poniatowski* Szaniszló király szobrot állít az egykori deáknak Pádua nagy kör-sétányán; halálának háromszázadik évfordulóján a krakkói Akadémia elnöke, gróf *Tarnowski* Szaniszló a lengyelek legnagyobb királyának mondja, majd születése négyszáz éves ünneplésekor emlékéét díszes albumban örökítteti meg. Hasonlóan nyilatkozott róla napjainkban *Pilsudski* József marsall is Erdélyben jártában, midőn a király nevét viselő kolozsvári katolikus gimnáziumi konviktus udvarán akkoriban felállított mellszobrát megpillantá.

Azt is érdemes megjegyezniünk, hogy maga a lengyel nép, melynek jobbagyterhein emberies intézkedéseivel könnyített, annyira szerette, hogy róla ezt a mondást örökítette korunkra: Vajha Báthory István vagy soha ne született, vagy soha meg ne halt volna!

A régibb lengyel történetírók közül *Zakrzewski* Vince krakkói egyetemi tanár nagyobb munkával hódolt emlékének.⁸ De kegyelettel ápolták azt egykorú lengyel írók is. Így például *Karnkowski* Szaniszló kujáviai püspök (aki megkoronázta volt) azt írta, hogy nem tudja volt-e a lengyel királyok közt csak egy is, akivel őt össze lehetne mérni és érényeiről úgy nyilatkozott, amint szebben nem is lehet. *Górski* Jakab meg nyíltan kimondja, hogy nála szentebb és kegyesebb királya nem volt Lengyelországnak. A lengyelek különben is két dolgot becsültek benne nagyra: szigorúságát és nyájasságát. Halála alkalmával a krakkói jezsuita kollégium házi krónikájába életrajz-jellegű ritka szép megemlékezést vezettek be. Különösen becses benne, hogy a királyban annyira megtestesülve lát mindenféle katonai és polgári erényt, hogy valósággal Atillával méri össze.

Az újabb lengyel történetírók szintén elragadtatással szólnak róla. Így *Zdziechowski* Marján tanár, a vilnai Báthory-egyetem

⁸ Zakrzewski Vince tanárt személyesen ismertem első (1895-i) krakkói tanulmányutamból, amelyen sok segítségemre volt tanácsaival.

réktora Báthory Istvánt Nagy Kázmér mellett a legnagyobb lengyel királynak nevezi; *Natanson-Leski* János pedig ekként ír: Halála mint a ménkű jött, zúzva, pusztítva, megszakítva élete fonalát abban a pillanatban, mikor tőle még annyit reméltünk, habár Báthory néhány év alatt mindent beváltott, amit ígért... Szépen hódolt nagyságának s tán legszebb maradt mind a mainapig néhai *Szujski* József babérága s rajta ez a pár jellegzetes, igaz szó: Talán nem mondunk sokat, hogy a lengyel nép Báthory Istvánban olyan férfit tisztel, ki egyedül lett volna képes Lengyelországot megóvni bukásától, ha abban korai halála meg nem gátolja. De a halál elvitte a művészt, gondolatát senki felvenni és követni nem tudta, senki nem bírta a szükséges eréllyel... Ezért Báthory István munkája úgy maradt, mint az óriás botja, melyet a gazda halála után senki felemelni nem bír.

